

Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR 1996 z pohledu sociologie

Redakce Sociologického časopisu uspořádala 12. září 1996 diskusní setkání sociologů, kteří se zamýšleli nad výsledky a důsledky, příčinami a kontinuitou či diskontinuitou letošních voleb do Poslanecké sněmovny českého Parlamentu. Debaty se zúčastnili: Michal Illner, ředitel Sociologického ústavu AV ČR, vědečtí pracovníci Sociologického ústavu AV ČR Lubomír Brokl, Pavel Machonin, Petr Matějů, Klára Vlachová a šéfredaktor Sociologického časopisu Miloš Havelka, jenž celou diskusi řídil, dále Jiří Musil ze Středoevropské univerzity, z Fakulty sociálních věd UK Praha Jiří Kabele a ze Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied Vladimír Krivý.

Havelka: Interpretace výsledků letošních voleb do Parlamentu je pro většinu společenských vědců právě tak velkou výzvou jako předpověď a očekávání voleb senátních. Vedle odborných analýz se přitom zdá důležité diskutovat o volbách poněkud „volněji“. Redakce proto připravila tento „kulatý stůl“ a zároveň požádala všechny zúčastněné o předběžné zformulování vlastních pohledů na události a případně argumentaci tohoto pohledu. V nejobecnější rovině bylo možné na základě předložených textů typologizovat čtyři perspektivy diskuse o tom, co se ve volbách vlastně stalo. Za prvé to je perspektiva obecně sociologická, resp. sociálně filozofická. Jako její příklad je možné uvést třeba diskusi o filozoficko-teoretickém a metodologickém statu teze, že každý existující politický systém determinuje chování voličů a vytváří si svůj optimální systém politických stran a jejího obrácení zdůrazněním určitosti politických zájmů voličů (a jejich skupin) a jejich vlivu na životaschopnost stran a stranických seskupení. Za druhé je to perspektiva sociologicko-politologického pochopení situace, ať už ve smyslu strukturním, vycházejícím z hodnocení sociální a politické reality, anebo „reflexivní“, týkající se postojů a s tím související tvorby a proměn mínění. V zaslaných materiálech se tato problematika objevila např. v podobě otázek, jaké sociální faktory determinují volební chování, zda transformace nenarazila na meze sociálního konsensu, zda se nakonec nejedná o „sametovou restauraci“ anebo jakou roli hrály deficity mediálního zvládnání objektivně i subjektivně zapříčiněných problémů. Za třetí jsou to problémy, vznikající v perspektivě jednotlivých sociologických disciplín, případně problémy interdisciplinární, např. do jaké míry měly volební systém, volební mechanismy a volební matematika vliv na výsledky voleb. Za čtvrté byly důležité i otázky komparativní, srovnání regionálních výsledků, dále srovnání výsledků voleb v České a Slovenské republice, případně výsledky středoevropských zemí, např. do jaké míry je možné hovořit o „decentralizaci extremistických stran“ ve srovnání se Slovenskem, kde jsou údajně ve středu spektra.

Není samozřejmě jisté, že se podaří o všech těchto tématech hovořit. Nicméně na počátku by každý z účastníků měl stručně shrnout svůj názor na to, co se v letošních volbách do Poslanecké sněmovny vlastně stalo.

Machonin: Skončila jedna velká iluze české sociologie o specifické české cestě ke kapitalismu, která by měla být odlišná od cesty ostatních postkomunistických zemí, dokonale sametová, bez nějakých zvláštních sociálních konfliktů a problémů. Podle mého názoru se odehrál obrat směrem k levému středu. Byl způsoben především nahromaděnou sociální zkušeností společnosti v průběhu transformace. Z výzkumů pořádaných v posledních

dvou letech víme, že společnost se na základě této zkušenosti rozdělila zhruba na dvě poloviny, jež mají rozdílný názor na výsledky transformace. To ovšem neznamená, že by se některá z nich postavila proti transformaci. Podstatná část společnosti ovšem soudí, že dosavadní průběh transformace nevystihuje zcela její zájmy a potřeby. Odečteme-li existenci radikálních sil na okraji, jde o vznik silného demokratického levého středu, což z politického hlediska znamená konec ničím nerušených sklonů k autoritarismu a autoritaci. Došlo k relativní rovnováze sil. Nyní teprve nastává etapa seriózního sociálního vyjednávání a snah o dosažení skutečně demokratického konsensu při prosazování transformace, která bude odpovídat zkušenosti, vůli, zájmům a potřebám většiny společnosti. Tato nová a obtížná etapa bude spojena s hlubokými kulturně podmíněnými civilizačními procesy, o kterých se mluví v souvislosti s modernizací.

Musil: Domnívám se, že je především zapotřebí popsat a shrnout to, co se vlastně stalo. Na prvním místě je třeba uvést, že se zjednodušila struktura politických stran, které jsou v parlamentu zastoupeny. To nepochybně přispívá k formování českého politického establishmentu, za druhé roztržštěná nekomunistická levice se proměnila v jednu silnou stranu, tj. ČSSD, která ve srovnání s předchozími volbami nejvíce získala. Za pozornost stojí, že z parlamentu zmizel politický střed, nepočítáme-li KDU-ČSL za reprezentanta středu, ve srovnání s rokem 1992 zůstaly levicové i pravicové strany zhruba na stejné úrovni, a to se týká i pravicové koalice, která je stejně silná jak před čtyřmi lety, i když její nejsilnější složka zaznamenala proti předchozím volbám určitou ztrátu. Ovšem celkově koalice letos získala o 2 procenta hlasů více, ale ani to nevedlo k získání většiny v parlamentu, situace je tak popisována jako politický pat. To je nepřesné, protože opozice není jednolitým celkem, naopak. Psychologicky jsou volby chápány jako konec období, kdy měla jedna strana dominantní postavení. Tato změna povede k důrazu na vyjednávání, kompromisy a bude znamenat jistou nezřetelnost politické struktury. Je to jakýsi návrat k prvorepublikánskému typu dohadování, vyjednávání a vlastně k českému typu politiky, na který jsme historicky zvyklí. Nevylučoval bych proto vůbec možnost vzniku velké koalice.

Brokl: K tomu bych dodal jen poznámku: když zde mluvíme o první republice, konsensus koalic tehdy vznikl proti neloajální opozici levé i pravé a vedl nakonec ke stagnování politické scény.

Havelka: Je otázkou, v jakém smyslu se dá hovořit o skutečné opozici za první republiky, většina stran považovaných za opoziční – komunisti, sudetoněmečtí nacionalisté a lůdáci byli stranami protistátními. Je proto třeba odlišit protistátní a neloajální opozici od opozice politické.

Kabele: Souhlasím s těmi, kteří zde zdůrazňují, že výsledky voleb představují stabilizaci politické scény ve všech parametrech. Uvědomuji si ale také to, že je možné paradoxně hovořit o destabilizaci českého politického systému, který je nově konfrontován s problémem nestabilní vlády – buď menšinové, anebo založené na velké koalici jinak opozičních stran. S tím souvisí fakt, že zde máme poměrně rozsáhlou neloajální opozici, myslím jak na republikány, tak na komunisty.

Brokl: Neloajální opozice je termín pro antidemokratickou opozici. Dnes se tak ale žádná strana nedefinuje.

Kabele: Neloajální opozici tvoří strany, které se hlásí k principům stávajícího režimu, tj. např. k trhu, demokracii a právu, ale nedá se u nich předpovědět, co by se stalo, kdyby se dostaly k vládě. Je dobře možné, že by se pokusily změnit režim. Spíše pro jejich po-

chybnou loajalitu než kvůli extrémnosti dochází k tak velkému tlaku, aby tyto strany byly ostrakizovány a vyloučeny z podílu na výkonu státní moci.

Illner: Vráťím diskusi zpět k základnímu tématu. Zatím jsem neměl možnost vidět data o přesunech preferencí mezi jednotlivými stranami ve volbách 1992 a 1996, což bych považoval za dost podstatnou informaci pro tuto diskusi. Názor, který tu chci vyslovit, by tak byl mnohem podloženější. Myslím, že výsledky voleb nejsou žádnou mimořádnou a překvapivou záležitostí a nepředstavují z hlediska předpokládaného vývoje ani žádný dramatický obrat. Výsledky voleb by se měly vztáhnout k celkovém vývoji transformace po roce 1989, jsou logicky svázány s tím, co se v této společnosti v uvedeném období dělo. Společnost se postupně ve svém politickém chování odideologizovává, přestává jednat, jak tomu bylo na počátku transformace, na základě symbolů a abstraktních hodnot. Jednotlivé sociální skupiny se začínají více chovat podle svého sociálního postavení ať už reálného, nebo reflektovaného, svých zájmů a zkušeností. Tyto objektivní děje jsou rozhodující a letošní volební výsledky reflektují sociální zkušenost transformace ve větší míře, než tomu bylo ve volbách 1992. Společnost se začíná dělit na ty, kdo spíše získávají, a na ty, kdo spíše ztrácejí v polistopadovém vývoji. Ti, kdo ztrácejí nebo se domnívají, že ztrácejí, se pak přirozeně sunou od občanských stran do levého středu, nebo dokonce ke stranám extrémním. Volby byly triumfem levého středu, zdůraznil bych ale v tomto spojení hlavně termín střed, přestože centristická orientace voličů není z rozložení volebních výsledků za strany přímo patrná. Strany jsou totiž vnitřně heterogenní. Z hlediska rozložení preferencí jejich přívrženců na pravolevém spektru se ukazuje, že ve vítězných stranách jsou nejsilnější právě středově orientované části jejich podporovatelů, včetně pravého, resp. levého středu. Volby tedy nepřinesly vyprázdnění politického středu, ale naopak jeho posílení, hlavně jeho levé části. To samozřejmě není v souladu s tím, jak se vítězné strany samy definují, je to ale výraz toho, jak je definovali voliči.

Měl bych ještě několik postřehů k regionálnímu pohledu na výsledky voleb: prakticky se v těchto volbách neuplatnila politická forma moravského regionalismu (moravismu) – strany, které něco takového měly v programu, dosáhly zcela zanedbatelných výsledků, a to i na samotné Moravě. Je však otázkou, zda to znamená, že regionalismus zcela vymizel, nebo zda má nějakou jinou podobu. Právě zde bychom potřebovali vědět, jak se přesouvaly hlasy. Domnívám se, že moravský regionalismus se nevytratil: namísto jeho etnicko-politické komponenty, to znamená etnicky zdůvodňovaného požadavku autonomie, se nyní více prosadila jeho od počátku přítomná komponenta sociálně teritoriální. Ta spočívá v tom, že regionalismus vyjadřuje pocity ekonomické, politické a sociální marginalizace Moravy a opozici vůči pragocentrismu, ať už jsou podložené, či nikoliv. Ve volbách 1992 využily těchto pocitů úspěšně moravistické strany. Dnes se tento typ nespokojenosti pravděpodobně projevuje podporou sociální demokracie jako opoziční strany. V této souvislosti je velice zajímavé, díváme-li se na rozložení výsledků voleb podle okresů, že v soutěži ČSSD a ODS zvítězila v naprosté většině moravských okresů sociální demokracie. Jde o více než dvě třetiny z 25 moravských okresů. S nadšátkou se dá říci, že v tomto smyslu začala Morava letošními volbami politicky existovat. Samozřejmě také v Čechách jsou regiony, kde sociální demokracie zvítězila, např. v severozápadních Čechách nebo v části okresů na Českomoravské vysočině, které územně navazují na okresy moravské. Takže při pohledu na mapu volebních výsledků je politická identita Moravy jakoby viditelná. Je možné se ptát, právě s ohledem na to, že regiona-

lismy mohou oživat v různé podobě, co to může přinést do budoucna. Nenabízí se, byť vzdálená, paralela se slovenskou zkušeností?

Vlachová: Já již některá data k dispozici mám. Např. matici, která analyzuje 6 stran z roku 1992 a 1996 a z ní je vidět, že ČSSD, ODS, KDU-ČSL, KSČM a SPR-RSČ jsou velmi stabilními stranami, protože zde 60-70 procent voličů volilo shodnou stranu v obou volbách. Jiná situace je u ODA, u níž jenom 33 procent voličů volilo stejně. Když se podíváme, jak se pročišťovala levá část spektra, nedělo se to jenom ve prospěch sociální demokracie. Např. podpora Levého bloku v roce 1992 byla založena na podpoře s LB sloučených komunistů, kdežto v roce 1996 po oddělení KSČM od LB šli příznivci zpátky do KSČM. Zajímavé je, že ČSSD měla příliv voličů ze všech stran včetně republikánů, kterých bylo 22 procent.

Krivý: V súvislosti s voľbami 1996 – práve tak ako s voľbami inými – by som rád rozlíšil dve roviny. Jednu predstavuje rozdelenie odovzdaných hlasov a cez tie zisťujeme orientácie elektorátu a ich determinácie. Druhú predstavuje výsledné rozdelenie mandátov, uzatvorenie povolebných koalícií, obsadenie dôležitých pozícií a táto rovina hovorí vždy o novej konfigurácii politickej moci. Možno by bolo dobré začať druhou rovinou, teda načrtnutím politického vyústenia volieb, a potom prejsť k analýze posunov a determinácie rozdelenia hlasov. Hlavný rozdiel medzi oboma rovinami v týchto voľbách vidím v tom, že pravicová, resp. pravo-stredová koalícia získala ešte o niečo väčší podiel hlasov ako vo voľbách predchádzajúcich, ale dostala sa do politicky labilnejšej pozície. A politicky väčšími než elektorátne pravdepodobne vzrástol vplyv jedného extrému – republikánov. Ani nie tak vďaka ich dvojbodovému nárastu, ako skôr kvôli celkovému rozloženiu síl sa môžu dostať do úlohy „jazýčka na váhe“.

Myslím, že to boli prvé voľby v 90. rokoch, ktoré nemali svoju „veľkú, osudovú otázku“. Boli to tiež prvé voľby po dlhých desaťročiach, ktoré zrodili viac ako jedného víťaza: ODS a ČSSD. „Prevalcovanie“ teda zrejme nebude možné a posilní sa význam negociácie. Nazdávam sa, že týmto, ako aj kryštalizáciou dvoch silných strán a silou pravo-ľavého spektra sa Česká republika priblížila západným štandardom politickej normality, prinajmenšom v pomerných volebných systémoch. Otvorenou otázkou pre mňa zostáva ako budú veci v ďalšom období fungovať s opozičným predsedom Snemovne, obzvlášť pri skutočne hlbokých osobných averziách dvoch protagonistov a predsedov strán.

V kontexte stredoeurópskych postkomunistických krajín české voľby potvrdili českú odlišnosť. Napriek Klausovmu sklamaní z výsledkov tie strany, ktoré boli pri moci, neboli vo voľbách porazené, moc neprešla k ľavici (Poľsko, Maďarsko) a nie je to ani prípad Slovenska s dominanciou nacionálne-populistického „extrémistického streda“.

Ďalej, upútala ma konverzia hlasov pre Moravistov v období 1992-1996, konverzia v prospech sociálnych demokratov a ak sa nemýlim aj v prospech KDÚ-ČSL na južnej Morave. Táto „sociálna“ konverzia zrejme naozaj svedčí, že išlo skôr o regionalistické, než nacionálne hnutie. Na počiatku, myslím, boli v ňom prítomné oba momenty. Keby bol nacionálny moment silnejší, pravdepodobne by ku konverzii nedošlo tak ľahko.

Medzi hlavné štiepenia slovenskej spoločnosti popri etnickom patrí urbánno-rurálne štiepenie: volebné orientácie mestského a najmä veľkomestského obyvateľstva sú významne iné ako v prípade vidieckeho obyvateľstva. Ako je to v českom prípade? Myslím, že určitá podobnosť je v tom, že aj tu existujú strany mestské, možno presnejšie veľkomestské, najmä ODS a ODA. Volebný úspech ODA v Brne si vysvetľujem ako

veľkomestský spôsob určitého dištancu vo vzťahu k ODS. Existuje však tiež podstatný rozdiel oproti slovenskej situácii, ktorý je zrejme daný aj sociálne-štruktúrnymi odlišnosťami. Totiž, urbánno-rurálne rozdiely nie sú v Českej republike tak hlboké, neštípiea spoločnosť v takej miere a „navrch“ má skôr mestský, resp. veľkomestský faktor.

Musil: O podobnosti se Slovenskem zde bylo poukázáno na rurálně urbánní osu. Městské politické strany charakterizoval kolega Krivý. A které jsou u nás tedy strany rurální? KDU-ČSL je jí jistě, ale nikoli v Čechách. Nanejvýš v severních Čechách, nikoli v jižních, kde zvítězila sociální demokracie. Rozdíl mezi jižními Čechami a jižní Moravou je mimochodem zajímavým dokladem selhávání kódu minulosti, tzn. vysvětlující silou tradice.

Machonin: Jižní Čechy jsou vůbec netypický elektorát, je to jediný kraj, ve kterém výrazně nad průměrem převládají republikáni, ODA a KSČM, což je naprosto neopakovatelná konstelace.

Illner: Nejsem si jist, zda to lze takto říci, v jižních Čechách jsou republikáni slabě pod celostátním průměrem, KSČM je zde skutečně nadprůměrná, ale ne o mnoho. Vcelku se jižní Čechy nijak výrazně neodlišují od celorepublikových průměrů.

Machonin: Zajímavé ale je, že tam ODS a ČSSD ani zdaleka tak nedominují.

Brokl: Vše, co bylo řečeno, je velice důležité a velice zajímavé, ale já mám problém, co z toho je možné nějak dokázat. Stále pochybuji, jestli to byl obrat. V teorii to funguje. Platí, kolik má ta která společnost strukturálních rozporů, tolik se na tom usadí partají. Ale vytvořily se už strukturální rozpory?

Přitom tlak na malé strany je od roku 1992 strašně velký, všichni voliče upozorňují na nebezpečí propadu hlasů. Ale když to mám formulovat obecně, řekl bych, že elektorát reagoval logicky a psychologicky, nechtěl, aby jeho hlasy propadaly. Čili je to tento postoj, nebo se změnilo chování voličů podle třídního hlediska? Volili lidé Zemana proto, že nechtěli volit Klause – a neměli jinou alternativu, protože malé strany neměly do parlamentu projít? Sociální demokracie vypadali jako alternativa.

Musil: Nebyl bych si jist, že to do takové míry všechno závisí na víceméně mechanických úvahách o tom, co se stane s mým hlasem. Přece jenom bych trval na předpokladu, že existuje vztah mezi reálnou situací elektorátu a mezi tím, koho volí, tzn. že se také uvažuje na základě nabídky. Nebezpečí naší situace může spočívat v tom, že se výklad převede na analýzu dat.

Machonin: Na první pohled souhlasím s Broklem, že lidé chtěli vsadit na silnou stranu spíše než na maličké středověě orientované strany. Současně si ale myslím, že jsou za tím skryty sociální pohyby. Rozdělení elektorátu není nahodilé, ale rozhodně bych nemluvil o nějakém třídním obratu k sociální demokracii. Společnost je rozdělena, ale ne třídně, anebo ne tak jednoduše třídně. Obrat spočívá v tom, že dělnický volič má velkou převahu mezi republikány a částečně mezi komunisty. Pokud jde o sociální demokraty, ti jsou jenom mírně dělnická strana a spíše s převahou kvalifikovaného dělnictva. Ve srovnání s volbami 1992 se zde skutečně odehrálo to, že střední třída, tj. hlavně zaměstnanci, a mezi nimi hlavně střední odborní zaměstnanci, přesunuli své sympatie od drobných stran směrem k sociální demokracii, což je důležitý reálný proces. Sociální zkušenost, o které jsem hovořil, není jenom zkušenost chudých nebo chudobou ohrožených, ale také střední třídy, která doplácí na známé problémy rozpočtové sféry. To odlišuje specifikum našeho tzv. obratu doleva od radikálních posunů doleva, k nimž došlo v Polsku a Maďar-

sku, kde reálně dochází ke zkušenosti lidí s chudobou způsobenou masovou nezaměstnaností.

Kabele: Volební kampaň byla poprvé taková, jak ji asi budeme i nadále zažívat. Dalo by se říct, že byla standardní. Volební programy byly mnohem propracovanější, než jak tomu bylo ve volbách minulých. Výzkumy veřejného mínění daleko více než dříve ovlivňovaly průběh volebního klání. V demokratických stranách proběhly primárky a výrazně se tak prohloubila vnitrostranická demokracie. Problém však spočívá v tom, že ve všech oblastech zlepšení se setkávám i s paradoxními účinky dosaženého pokroku. Programové slogany byly mnohem sugestivnější a mnohdy jen volně odpovídaly samotným programům. Zveřejňované výsledky výzkumů veřejného mínění nejen výrazně formovaly drama kampaně, ale staly se také zjevněji prostorem pro skryté prosazování zájmů. Teprve primárky obnažily dosud podceňované problémy s vnitřní demokracií politických stran atd. Způsob, jak se s touto novou relativní nestabilitou politické scény budou – při poměrně slušném standardu české politické kultury prokázaném v posledních letech – vyrovnávat jednotliví politici a jednotlivé strany, rozhodne o dalším vývoji české demokracie. Posune se spíše k pólu konfrontačního, anebo konsensuálního stylu politiky? Oba jí mohou sloužit dobře, pokud ovšem nezdegenerují.

Matějů: Nestydím se přiznat, že jsem byl výsledky voleb překvapen. Přesněji řečeno, nebyl jsem překvapen tím, co se stalo, ale spíše razancí, s jakou se to stalo. Nikdy jsem nepochyboval o tom, že dojde ke krystalizaci české politické scény, vše tomu nasvědčovalo. Nepředpokládal jsem ale, že tato krystalizace přinese tak obrovský nárůst hlasů pro ČSSD, stranu která bezpochyby představuje konstituující se skutečnou levicí. Nechci diskutovat o slovech, ale řekl bych, že ostatní levicové strany jsou ve skutečnosti stranami extrémními. Tolik obecně.

Teď bych se chtěl vrátit k některým bodům naší debaty, a přispět do ní na základě poznatků, které máme k dispozici. Především bych se chtěl vyjádřit k pojmu „obrat doleva“. Otázku kladu v komparativní dimenzi, a v prvé řadě se ptám, zda to, co se stalo u nás, je podobné vývoji v Polsku a Maďarsku, kde se běžně o obrazech doleva hovoří. Předně je třeba říci, že u nás nedostala levice menší podíl hlasů než v těchto dvou zemích, v tom se zdáme být velice podobní. Čísla říkají, že od roku 1992 do roku 1996 se u nás podíl hlasů odevzdaných levicovým stranám zvýšil z 20 na 38 procent, v Maďarsku se mezi volbami v roce 1990 a 1994 zvýšil z 11 na 33 procent, v Polsku mezi rokem 1991 a 1993 z 23 na 43 procent. I když samozřejmě v Polsku a zejména v Maďarsku byl nárůst větší, lze obecně říci, že posun elektorátu směrem k levicovým stranám nastal všude a s velkou razancí. Přesto bych v našem případě nedoporučoval používat termínu „obrat doleva“, a sice z jednoho prostého důvodu: růst počtu hlasů odevzdaných levici se neprojevil stejně zřetelně jak v Polsku a v Maďarsku v růstu podílu křesel v parlamentu. V tomto ohledu se od uvedených dvou zemí výrazně lišíme. Zatímco u nás se podíl křesel pro levicu zvýšil z 25 na 42 procent, v Maďarsku to byl růst z 9 na 54 procent a v Polsku z 25 na 74 procent. O čem tato čísla svědčí? Řekl bych, že především svědčí o tom, že u nás se zároveň výrazně kultivovala politická scéna. To, co se stalo v Polsku a v Maďarsku, byl výrazný posun doleva zejména proto, že velká část hlasů propadla díky pokračující fragmentaci politické scény, zejména na pravé straně politického spektra. U nás došlo k pravému opaku: podíl hlasů odevzdaný stranám, které se nakonec nedostaly do parlamentu, výrazně klesl. Jak všichni víme z publikovaných čísel, zatímco v roce 1992 došlo k propadu 21 procent hlasů, v těchto volbách propadlo 10 procent hlasů. Mluvíme-li tedy

o obratu doleva, je třeba rozlišovat, zda máme na mysli vývoj volebních preferencí, nebo změny v rozložení sil v parlamentu.

Nyní bych se rád vyjádřil k otázce, co se zde vlastně přihodilo, proč volby dopadly tak, jak dopadly. Podle mého soudu stojíme před jednou zajímavou hádankou. Všichni víme, že z hlediska sebezařazení je naše pravolevé politické spektrum stabilní. Od roku 1991 do roku 1996 toto sebezařazení ukazuje neobyčejnou stabilitu – křivka je mírně vychýlená směrem doprava. K výrazné změně ale došlo v tom, co bych nazval obsahem politické orientace. Ve stejné době totiž došlo k naplnění pravolevého spektra jeho tradičním významem. Zatímco ti, kteří se hlásí k levé straně spektra, začali ve srovnání s rokem 1991 více volat po přerozdělování, po větší rovnosti a kladou stále větší důraz na zabezpečující roli státu, u jedinců identifikujících se s pravicí došlo k výraznějšímu vytříbení liberálních a konzervativních postojů. Podle výsledků z našich výzkumů tedy jasně vyplývá, že u nás došlo nejen ke krystalizaci politické scény, tj. ke koncentraci hlasů do menšího počtu politických stran, ale současně i ke krystalizaci politických postojů a ke zpevnění jejich vazeb na volební chování.

Pro hlubší výklad toho, co se u nás stalo, jsem se pokusil testovat teorii, kterou v prvním náznaku formulovala Staniszkisová, když mluvila o tom, že ve střední a východní Evropě jsme svědky posunu od politiky symbolů k politice zájmů. Tuto teorii dále rozpracoval Ivan Széleňy a pokusil se prokázat její platnost na vývoji v Maďarsku. Co tato teorie říká? Zhruba řečeno to, že na začátku transformace bylo v postkomunistických zemích pravolevé politické spektrum mrtvé. Jednak proto, že levice byla stigmatizována minulostí, a také proto, že jednoznačně dominovala liberálně konzervativní osa, která zdůrazňovala obecné pojmy jako „svoboda“, „morálka“, „identita“, „hodnoty“ atd. Ekonomické zájmy byly jakoby zcela stranou pozornosti. Vývoj přinesl v tomto směru překvapení. Teoretikové, kteří zdůrazňovali význam liberálně konzervativní osy, najednou zjišťují, že tato osa politického spektra začala ustupovat do pozadí a do popředí se začala vracet pravolevá osa, jejíž návrat do pozice dominantní osy málokdo předpovídal. Nemají tedy pravdu politologové, kteří zdůrazňují, že pravolevá osa ustupuje do pozadí, ani sociologové, kteří to po nich opakují. Analýzy ukazují, že opak je pravdou: pravolevá osa krystalizuje a působí čím dál tím více.

Odtud lze vyvodit jednoduchou hypotézu, podle které ekonomické zájmy a postoje k rovnosti a nerovnosti budou nakonec rozhodující pro volební chování. Díváme-li se na to, co se u nás stalo, skutečně to vypadá, jako by se odehrál přechod od politiky symbolů k politice zájmů. Ze sociologického hlediska je navíc důležité zjištění, že volební chování se výrazně připoutalo k sociální třídě. Zatímco na Západě již léta běží debata na téma, zda dochází k oslabování vazby mezi sociální třídou a volbou určité strany (class-party de-alignment), v postkomunistických zemích bude mít asi větší naději na přijetí hypotéza, podle které na Východě dochází ke zpevňování tohoto vztahu (class-party realignment). Kvituji s povděkem, že ti, kteří naši hypotézu o subjektivně založené distinkci mezi „vítězi“ a „poraženými“ transformace (winners, losers) nejprve vehementně odmítali, ji zde nyní propagují. Musím ale bohužel konstatovat, že datová podpora této hypotézy již slábne. Je sice pravda, že tyto dvě velké skupiny – abych citoval Pavla Machonína – „s odlišným názorem na transformaci“ (mými slovy „lidé s odlišně pocítovanými důsledky transformace“) pravděpodobně profilovaly politickou scénu asi uprostřed volebního období. V té době totiž byl poměrně velký rozdíl mezi tím, jak se lidé sociálně cítili na jedné straně a kde objektivně stáli, na straně druhé. Tyto dva aspekty sociálního

postavení, tj. objektivní a subjektivní, se však k sobě zatím výrazně přiblížily. Z toho by tedy mělo konsekventně plynout, že dnes už „winners“ a „losers“ nejsou skupiny, které se liší subjektivním názorem na transformaci, ale spíše skutečným postavením v sociální struktuře. Jinak řečeno, tyto dvě skupiny zásadním způsobem profilující politickou scénu, postupně nacházejí empirický korelát v podobě sociálních tříd.

Výsledkem určité objektivizace rozdílů mezi „winners“ a „losers“ je posílení vztahu mezi sociální třídou a volebními preferencemi. Koeficient, který vyjadřuje míru tohoto vztahu (standardizovaný poměr věrohodnosti ukazující nevhodnost modelu nezávislosti mezi sociální třídou a volbou mezi levicí a pravíci) vzrostl na dvojnásobek. To je značný růst. Všechny třídy sice učinily určitý „úrok doleva“, ale intenzita tohoto úroku nebyla stejná, přičemž rozdíly svědčily ve prospěch hypotézy o rostoucím vlivu sociální třídy na sklon volit levicí. Jediným překvapením je zjištění, že sociální třída, která se chovala v rozporu s tímto obecným trendem, byli živnostníci. Nová maloburžoazie překvapivě udělala ve srovnání s ostatními třídami největší obrat doleva, dokonce větší než dělníci. Musím říci, že koeficient svědčící o přimknutí se k levicí či specificky k ČSSD vyrostl u této skupiny mezi roky 1992-1996 na šestinásobek, zatímco u dělníků na pětinašobek, u rutinních nemanuálních pracovníků na čtyřnásobek, u profesionálů pouze na dvojnásobek. Vidíme, že všude se jedná o násobky, což znamená, že se jedná o celkový posun doleva. Ale zároveň vidíme, u které skupiny byl největší.¹

Závěr, který z našich analýzy plyne, vypadá – stručně řečeno – asi takto: směrem ke stranám koalice došlo k posílení efektu třídy, přesně podle „re-alignment“ hypotézy. Vyšší odborníci zůstali nejvčetnější ODS, dělníci ji nejvíce opouštěli. Živnostníci sice zůstali třídou s velmi silnou afiliací k ODS a pravici vůbec, ale současně je pravda, že jejich „úrok doleva“ byl nejmarkantnější. Zajímavé je, že stabilní, tj. věrní pravici, zůstali i důchodci. Směrem k levicí nedošlo k posílení efektu třídy tak silně jako v případě pravice, s výjimkou jedné třídy: dělníků. V roce 1992 jsme ještě neměli dělnickou stranu (nepočítám-li republikány). Dnes je jí ČSSD. Na tom nic nemění skutečnost, že ČSSD nabrala mnoho hlasů stran, které zmizely ze scény. Proto se zdá být dnešní elektorát ČSSD nestabilní a názorově heterogenní. Je v něm i mnoho živnostníků, kteří již dříve odmítali volit pravicovou koalici. Zdá se, že ČSSD, vedle toho, že byla skutečně formující se levicí, byla i „sběrným táborem“ nespokojených. A zde byl zdroj mého překvapení: původně jsem totiž očekával, že bude jenom formující se levicí.

Vlachová: Já se nedomnívám, že šlo o obrat doleva, šlo spíše o krystalizaci levice. Vždyť se ukazuje, že silové spektrum parlamentu je mírně napravo. Co se dále krystalizuje, je klasické ekonomické pravolevé spektrum. Jak je silná autoritářsko-liberální dimenze, se zatím přesně neví, ale dá se soudit, že v každé ze stran, které jsou na pravolevé škále, se nacházejí lidé jak autoritářští, tak liberálnější, všechny strany mají voliče, kteří jsou autoritářští, a voliče, kteří jsou liberální. Ovšem dominantnější je dimenze levice-pravice. Poznámku k tomu, zda by pro Českou republiku nebyl lepší systém bipartitní, který se nabízí v souvislosti s diskusí o dominantnosti dimenze pravice -levice, přičemž žádné jiné téma dominantní není. V České republice chybějí strany ekologické, feministické, nacionalistické a regionální – tato témata zatím nepřitahují elektorát. Na pravolevé

¹⁾ Uvedené výsledky jsou detailně pojednány v práci: Matějů, P. a Řeháková, B. „Turning Left or Class Realignment? Analysis of the changing relationships between class and party in the Czech Republic, 1992-1996“. Working papers of the research project „Social Trends“ 1/1996.

dimenzi do budoucna hrozí politické spektrum patem. Na jedné straně bude silná levice, na druhé silná pravice a mezi nimi nebude dostatečně velký střed, proto se domnívám, že bude vždy problém sestavovat konzistentní vládu. Koaliční vlády jsou vždy problematické, trvá velké riziko nedohody. A sestavovat velké koaliční vlády z pravicové a levicové strany je riskantní. Další zajímavou hypotézou je, že se očekává pročištění na pravé části spektra. ODA je nestabilní stranou, chování politiků ODA je poměrně sporné, voliči nemají jasné signály o této straně. V této souvislosti se mluvilo nejen o politickém boji mezi levicí a pravicí, především mezi ODS a sociální demokracií, ale také o boji o stejné voliče mezi ODA a ODS. Za předpokladu, že by ODA vypadla ze hry (tj. sloučila se nebo by nepřestoupila pětiprocentní hranici), by se celý politický boj transformoval do boje, jaký existuje v systémech bipartitních.

Havelka: Po formulování jednotlivých stanovisek k volbám se nyní otevírá prostor pro vzájemnou diskusi o nich.

Kabele: Boj o tzv. nerozhodné voliče vyhrála asi sociální demokracie. Data takovou hypotézu alespoň podporují. Velký nárůst konečných preferencí oproti předvolebním výzkumům v roce 1992 měla ODS (jednalo se o 9-10 procent) a zdálo se tedy, že sebrala v hodině dvanácté právě hlasy nerozhodných. Tentokrát zhruba stejně velký nárůst preferencí zaznamenala ČSSD. Což by nasvědčovalo tomu, že měla lepší finále volební kampaně.

Havelka: Mně připadá zajímavý výklad výsledků voleb jako přesunu od symbolů k zájmům. Otazník, který si kladu, je, zda se dá tak jednoznačně tvrdit, že symboly byly zájmy zcela nahrazeny. Vždyť popularita Dlouhého, Dienstbiera a dalších zůstává i po volbách poměrně vysoká. Bylo by proto dobré dále precizovat pojetí symbolu. Moje druhá otázka směřuje k vymezení pojmu sociální třída, který se mi tu zdá být používán velice široce. Existuje skutečně nějaké objektivní stratum, které bychom mohli použít pro jeho definici a ke zjištění, kolik těch tříd vlastně je? Teprve potom by bylo možné se ptát, zda sociální demokracie je anebo není dělnická strana. Zajímavý, ale ne zcela vyjasněný mi připadá rozdíl mezi „obratem“, „vítězstvím levice“ a „krystalizací politické scény“.

Konkrétní otázku mám na Kláru Vlachovou, zda kromě polarity autoritarismus-liberalismus je také možné uvažovat na škále např. liberalismus-komunitarismus, liberalismus-solidarita, nebo dokonce liberalismus-zodpovědnost. Ve všech těchto dvojicích se mi totiž zdá intervenovat určité předběžné hodnocení. Zajímavé se mi také jeví, že ve volbách téměř žádnou roli nehrála „německá karta“, což se přece jen očekávalo. Moje poslední připomínka je poněkud spekulativní povahy, totiž, zda se v těchto volbách neodehrálo něco analogického k volbám minulým: před čtyřmi lety se politicky a mocensky zformulovala pravice, zatímco nyní se ustavila levice. Z tohoto dlouhodobějšího hlediska by pak totiž např. to, čemu říkáme přelévání hlasů, možná nemělo takovou důležitost, stejně jako zdůrazňování průběhu předvolební kampaně. Analýzy by se pak musely obrátit k dlouhodobějším procesům segmentace české společnosti do větších, pojem třídy (a možná i schéma levice-pravice) přesahujících celků.

Musil: Velice se mi líbí hypotéza o posunu politiky od symbolů k zájmům. Zpřesnil bych ji o historický pohled: přechod od politiky symbolů k politice zájmů by se dal možná interpretovat jako pohyb od nejasnosti symbolů a neporozumění jim. Dal by se najít způsob, jak tuto dimenzi do oné teorie dostat? Zda se jedná o krystalizaci politického vědomí a uvědomění si voličstva svého vztahu k politickým stranám. Zdá se mi, že lidé příliš nerozuměli programům stran. Kdyby se prokázala neschopnost porozumět jim, vyšlo by

najevo, že velká část vlastně volila proti svým zájmům, protože je ještě stále v zajetí symbolů. Daly by se k této mé hypotéze najít empirické doklady? Jedná se hlavně o posun vědomí, struktura se krystalizovala jako taková, kdy však nastal ten moment uvědomění? Tyto dvě věci kdyby se spojily... To jsou mé otázky na Petra Matějů.

Krivý: Napadá mi v této súvislosti, že spomínaný posun od politiky symbolov k politice záujmov je sprevádzaný aj tým, čo sa charakterizuje ako kognitívna mobilizácia. To je trend pomenovaný pre západné spoločnosti v posledných desaťročiach a je priaznivý pre demokraciu. Je to krok od toho, čo nazývame kognitívne-emocionálnou dezorientáciou: významný počet ľudí, ktorí spájajú v sebe navzájom sa vylučujúce názory a mienky.

Spomínaný posun je zrejme tiež posunom od charizmatických strán k stranám programovým. To je spojené s väčšou programovou transparentnosťou strán, kryštalizáciou v tomto smere, ako aj racionálnejším rozhodovaním voličov. Nazdávam sa, že Česká republika v kontexte stredoeurópskych postkomunistických krajín je tou krajinou, kde je pravo-ľavé spektrum najlepšie použiteľné na analýzu politických strán. Na Slovensku je to možné iba veľmi čiastočne. Politická scéna sa tam rozštiepila na dve časti, v jednej sú strany zaraditeľné na uvedenom spektre, v tej druhej, dominantnej je to prakticky nepoužiteľné.

Mám ešte metodickú otázku na Petra Matějů: sú vaše analýzy popri výberových zisťovaniach založené aj na „úplných štatistikách“ ako sú volebné štatistiky za obce, census a pod.?

Matějů: Ano, moje výsledky jsou založeny na analýzách dat z takzvaných „exit polls“, což jsou výzkumy prováděné při východu z volebních místností.

Kabele: Myslím si, že hypotéza posunu od politiky symbolů k politice zájmů může hledat oporu v teorii. Pokud se týče politiky zájmů je možné ji chápat na pozadí ekonomické teorie demokracie. Volby 1996 se zjevně instrumentalizovaly v jejím duchu. Strany reálně nabízely přísliby veřejného i soukromého blaha a voliči racionálně volili z jejich nabídky. Svým výběrem vycházeli vstříc poptávce stran po hlasech a loajalitě. Jednalo se tu tedy o politický „obchod“ mezi voliči a politickými stranami. Souhlasím s tím, že voliči programy stran příliš neznali, ale všichni významní politici, jestli jste si všimli, měli naučených pět sloganů, které opakovali při každém svém vystoupení. Tyto slogany zjednodušeně obsáhly programy jejich stran, staly se jejich bitevním štítem. Jediný, kdo takto demagogicky nepostupoval před finišem kampaně, byla ODS.

Pojem „symbolu“ je bez teorie ještě temnější než pojem „zájmu“. V době radikálních společenských změn hrají velkou roli velké – mytické – příběhy, kde revolucionáři bojují se starými strukturami. Takové hrdinské příběhy poskytují lidem časoprostor společného usilování a nadějí. Z abstraktních slov, jako jsou svoboda, právo, trh apod., činí výmluvné symboly všemocných dějinných sil. Proto ve volbách 1990 a 1992 byly pro voliče důležitější příběhy nabízené politickými stranami než přísliby konkrétních institucionálních změn či požitků. V předešlých volbách nejvíce rozhodovalo, jak strany líčily, co se aktuálně se společností děje, a jakou dramatickou perspektivu dokázaly vykreslit pro společnost i pro každého z voličů.

Machonin: Konstatuji s potěšením, že se tu v teoretické podobě objevuje problematika stále se zvyšujícího vlivu reálné zkušenosti. Říkáme-li tomu přechod od symbolického chování k zájmovému, prosím, klidně. V roce 1991 jsme všichni s údivem hleděli na data z výzkumu, neboť jsme viděli, že téměř neexistovaly významné závislosti mezi objektivními postaveními jedinců a jejich politickými a hodnotovými orientacemi. Tenkrát jsme

usoudili, že je to záležitost přechodná. Vysvětlovali jsme si to tím, že jde pravděpodobně o období, ve kterém velice silně působily ideologicko-kulturní faktory, které měly daleko větší váhu, než to odpovídalo tehdy získaným zkušenostem lidí. Ti se orientovali často instinktivně, neurčitě, podle kulturních vlivů, v reakci na předchozí režim, chcete-li – ve světě symbolů. Klasický je vztah k privatizaci: privatizace bylo tehdy jednoznačné heslo, ke kterému se zcela přikláněla celá masa lidí, a přitom přijatá řešení nemusela odpovídat jejich objektivnímu postavení a z něho se vyvíjejícím zájmům. Postupně nabývali zkušeností, a v roce 1993, kdy jsme předkládali prognózy pro materiál *Evropa 2000*, jsme jasně formulovali, že bude docházet k prohlubování objektivní sociální diferenciace a v souvislosti s tím se dá předpokládat, že se to projeví v oblasti hodnotové, v politickém chování. V těch materiálech najdete zcela jednoznačné předpovědi o vývoji sociální demokracie jako hlavní opoziční strany. Tedy – nastalo to, že začala fungovat sociální zkušenost; v podstatě jde o stále stejný proces, o kterém se mluví od roku 1991, že pravděpodobně nastane – a on skutečně nastal. Přes mimořádnou obratnost české elity nedošlo k zásadní odchylce. Specifická česká cesta ke kapitalismu, která bude mít širokou národní podporu, se nerealizovala a myslím si, že je to docela v pořádku.

Matějů: Ale naše cesta zcela specifická je! Jak dokazují téměř všechny srovnávací výzkumy (Eurobarometry ISSP, Sociální spravedlnost...), reakce lidí na vývoj ke kapitalismu jsou u nás diametrálně odlišné od těch, které pozorujeme v Polsku nebo v Maďarsku.

Machonin: Specifičnost, kterou jsem měl na mysli, spočívala v tvrzení, že se Česko vyhne prosazování sociálních zájmů a že v důsledku toho bude liberalizace u nás konsensuální, že bude trvat převaha pravicové ideologie atd., a to se nerealizuje. Probíhá skutečný obrat doleva – můžeme tomu říkat, jak chceme. A je to také jako obrat doleva vnímáno ve světě. Druhá otázka je, jak se lidé vyjadřují ke své pozici na pravolevé škále, o jejíž adekvátnosti v zemích po zhroucení komunismu s jeho levicovou demagogií lze důvodně pochybovat. Pokud jde o „winners“ a „losers“, polemika se vztahovala především k tomu, že se zdůrazňoval proces získávání a ztracení. Ale ten není nevratný, může se měnit. A k tomu také skutečně došlo: ti, co byli „winners“ na začátku, tj. velká část střední třídy, profesionálové, se najednou rozdělili na ty, kteří skutečně vítězí, a na jiné, kteří přestali vyhrávat. Od roku 1993 až do letoška došlo k podstatné proměně objektivního postavení vyšších i nižších středních tříd, zejména pak vyšších a nižších odborných pracovníků. A ti právě způsobili obrat. Profilování sociální demokracie směrem k dělnictvu do jisté míry existuje, ale v podstatě se sociální demokracie profilevala ve stranu zaměstnanců. A to navíc s určitými tendencemi mít pokud možno celonárodní vliv. Totéž však na druhé straně platí pro ODS, která je spíše stranou horní poloviny stratifikační a třídní škály a současně má také ambice mít celonárodní charakter, a má tedy všeobecnou podporu ve všech sociálních vrstvách.

Illner: Zaujal mne poznatek o přesouvání hlasů maloburžoazie k ČSSD, ačkoliv jde o třídu, od níž by se dalo očekávat, že bude preferovat ODS. Čím ale byl kompenzován odliv podpory maloburžoazie, jestliže volební úspěch ODS zůstal v porovnání s rokem 1992 prakticky stejný? To je otázka k Petrovi Matějů. Dále bych rád opět vyslovil pochybnost, pokud jde o termín „obrat doleva“: chci připomenout, co zde říkala Klára Vlachová, totiž že opozice k pravicovým stranám a obrat doleva není totéž, jde o dvě motivačně rozdílné záležitosti. Voličská podpora sociální demokracie je heterogenní, tato strana nasbírala hlasy až dosud podporující různé roztržité politické skupiny, a to hraje

důležitou roli. A ještě: je zajímavé, jak se u nás vytváří image politické strany. Voliči se v těchto volbách začali chovat racionálněji a také hry, které hraje ta která politická strana, jsou racionálnější. Obojí se navzájem ovlivňuje. Současné politické strany nejsou zcela totožné s tím, co představovaly v roce 1992. Například ODS ve srovnání se svou dřívější ostře neoliberální rétorikou velice zesociálněla. Také politici doslova dozráli. Při porovnání voleb 1992 a 1996 nemluvíme tedy ve skutečnosti o zcela stejných subjektech. Co se týče debaty o riziku, které plyne ze současného politického patu v parlamentu – toto riziko je dáno nejen samotným patem, ale zčásti také problematickou politickou kulturou, která se projevuje v chování stran v parlamentu a jeho institucích. Důsledkem problematické politické kultury je mnohem menší schopnost dosáhnout konsensu mezi koalicí a opozicí než ve stabilizované demokracii. Proto je u nás riziko parlamentního patu tak povážlivé.

Vlachová: K image politických stran z pohledu voličů. Jedna z našich analýz ukázala, že voliči sociální demokracie stejně jako voliči KSČM a SPR-RSČ považují ODS za nejnesympatičtější stranu. Voličům koalice jsou nesympatické strany, které mají autoritářské tendence. Levice ještě nemá naučené demokratické chování, neumí pravici akceptovat. I když jsou na pravici lidé, kteří již vyžráli v demokratické osobnosti, přesto je levice neakceptuje.

Musil: Roztříštěnost pravice – roztříštěnost levice, tím se lišily středoevropské postkomunistické země mezi sebou. Problémem Polska byla a je roztříštěná pravice a to nahrává tomu, že analýza od oné sociální struktury, za kterou pléduje Machonin, musí být kombinována s řadou kroků, stupňů, musí být brán v úvahu stupeň struktury stran. U nás byla roztříštěná levice a zděšení na pravici nastalo díky tomu, že se levice vykryštovala. Sečteme hlasy všech drobných stran, které zanikly. Já prosazuji přístup od struktury k výsledkům voleb, ale s velikou jemností mezikroků, neboť definice situace hraje důležitou roli. Zvláště struktura politického spektra.

Matějů: Chci upozornit na to, že jsem Szelényiho teorii zjednodušil, abych ji zde mohl stručně prezentovat. Obrazně řečeno, „symboly“ nejsou vlastně nic jiného, než kategorie, které jednotlivým stranám umožňovaly se vypořádat s minulostí. Volby v roce 1990 byly z tohoto hlediska volbami o našem vztahu k minulosti. „Zájmy“ jsou v tomto kontextu kategorie, které signalizují, jak se politické strany dívají do budoucnosti. A to je to, o čem podle mého soudu byly letošní volby do Poslanecké sněmovny. Na této tezi stojí Szelényiho teorie o přechodu od politiky symbolů k politice zájmů. Symboly jsou svoboda, morálka, hodnoty atd. – tedy to, co bylo důležité na počátku transformace a co voliče sjednocovalo. Zájmy vyrůstají v první řadě z názorů na rodící se nerovnosti, tedy z toho, co se zdá být důležité dnes.

K pojmu sociální třída. V analýzách používáme klasifikaci EGP (Erikson, Goldthorpe a Portocarero). Jedná se o definici třídy, kterou běžně používají komparativní analýzy mobility i politického chování (Goldthorpe, Heath, Hout atd.). Konkrétně se jedná o členění na vyšší a nižší odborníky, rutinní nemanuální, živnostníky, kvalifikované a nekvalifikované dělníky a zemědělce. Do naší analýzy jsme záměrně zahrnuli i důchodce, abychom věděli, jak se chová i tato poměrně velká skupina.

K otázce Jiřího Musila: to je zcela legitimní otázka. Moje odpověď zní: „Ano“, to se tady skutečně dělo a děje se. Na jaře jsem prezentoval teorii „znovuobnovování konzistencí“ opřenou o kauzální model, který tuto teorii podporuje. Podle této teorie, dochází k posilování konzistencí na objektivní úrovni sociální diferenciace, tzn. například mezi

vzděláním, zaměstnaneckou pozicí a příjmem, dále dochází ke zpevňování vztahů mezi objektivním sociálním zařazením, a tím, kam se člověk subjektivně sebezaražuje.

Musil: Já si jako nemarxista mohu dovolit říci, že je to třída an sich.

Matějů: To je přesné. Nejen, že dochází ke zpevňování vztahů mezi sociálním postavením a názory, ale také k určité krystalizaci názorů. Ty, které jsou navzájem kontradiktorní, se od sebe oddělují a naopak.

Musil: Což si myslím je vynikající. Jde o racionalizaci.

Matějů: Jistě. Tento model prostě predikuje posílení téměř všech relevantních faktorů působících na volební chování, tedy nejenom názorů na transformaci, ale také sociální třídy, do které člověk patří, sebezaražení na různých sociálně relevantních hierarchiích atd.

Pokud jde o dotaz Michala Illnera na kompenzaci hlasů ODS, mohu s jistotou říci, že z dat, která mám k dispozici, vyplývá, že živnostníci, kteří našli afiliaci k ČSSD, se nerekrutovali výhradně z voličů ODS, ale do značné míry právě z voličů stran, které z politické scény mizí. Na podpoře malých stran se v roce 1990 a 1992 statisticky významně podíleli právě živnostníci, což nelze říci o roce 1996. Z toho lze usuzovat, že ČSSD „nabrala“ ty živnostníky, kteří se již delší dobu neztotožňovali s politikou ODS. Jsou to podle mého soudu především drobní živnostníci, protože větším podnikatelům dávala ODS jednoznačně větší podporu než drobnému podnikání (problémy získávání malých úvěrů, daňové zatížení apod.). Podstatné však zůstává to, že ODS byla vedle KSČM z hlediska názorů svých voličů nejkonzistentnější a nejstabilnější stranou. Nelze tedy podle mého soudu říci, že by ČSSD výrazně získávala voliče na úkor ODS.

Vlachová: Já ale vidím na datech, že k mírnému odlivu od ODS k ČSSD došlo. Ale zároveň také ODS získala hlasy od voličů ODA. K problematice dimenze liberalismus-autoritářství, liberalismus-solidarita, k tomu nemám žádný důkaz. Nyní připravujeme nový výzkum a můžeme ji tam zařadit. Zatím vše nasvědčuje tomu, že jde skutečně o dimenzi liberalismus-autoritářství. V každé straně, která je na dominantní pozici levice-pravice jsou zhuštěni lidé, kteří jsou nakloněni více autoritářství a zároveň i lidé, kteří jsou liberálně orientovaní. A jen ekonomický zájem je spojuje v té dané straně.

Havelka: Tím nám chcete říci, že hranice liberalismus-autoritářství neprobíhá mezi pravíci a levicí, ale uvnitř všech stran?

Vlachová: Konkrétně to znamená, např. že ODS volí liberálové, kteří jsou málo konzervativní, jsou pro ekonomickou volnost a neuznávají téměř žádná pravidla a tím méně autority, ale má i voliče, kteří jdou za určitou autoritou, již reprezentuje tato strana.

Havelka: Existuje nějaké nebezpečí, že by došlo ke shlukování těchto autoritářských potřeb a preferencí? V případě vynoření se nějaké charismatické osobnosti vznikla by strana autoritářského typu?

Vlachová: To je hypotetická otázka. Autoritářství je zatím nejsilnější v republikánské straně, ale jinde není žádná tendence, že by se autoritářské tendence shlukovaly.

Havelka: Kolik procent autoritářských tendencí existuje v jednotlivých stranách?

Vlachová: To nyní nedovedu odhadnout, pracujeme na tom a přesná data budou na konci podzimu.

Krivý: Táto „distribúcia autoritárstva“ je dôležitá a budem veľmi zvedavý na presnejšie výsledky. Musím uviesť, že ľudia s nadštandardnou mierou autoritárstva na Slovensku sa „politicky zhlučujú“, inklinujú ako prívrženci predovšetkým k stranám vládnej koalície.

Rozštěpení stran na Slovensku teda zodpovedá aj hodnotovému rozštěpeniu v spoločnosti.

Matějů: To souvisí s tezí, co je silnější. Zda ekonomický zájem, nebo druh pohledu na spravování společnosti. Zdá se, že u nás již v tuto chvíli dominuje spíše ekonomický zájem.

Havelka: To by znamenalo otevřít další diskusi o tom, co je to ekonomický zájem a co znamená kognitivní dimenze politiky, neboť ta se mi zdá stejně důležitá jako porozumění vlastnímu ekonomickému zájmu.

Machonin: Pochybuji o tvrzení Petra Matějů, že sociální demokracie přitáhla velkou masu živnostníků, ale to nám mohou říci až data. Ta, co jsem viděl já, této tezi odporovala. Co by nemělo zaniknout, je obrovský zlom, který nastal od roku 1992 v oblasti služeb: zatímco v obchodních službách zůstala velká převaha podpory pravice, jež tam byla už tenkrát, tak v oblasti dopravy, spojů, dokonce do jisté míry v oblasti peněžnictví a pojišťovnictví (především v tom malém), ve výzkumu a vývoji a v oblasti veřejné správy, školství, zdravotnictví a sociální péče a v ozbrojených složkách došlo prakticky k vyrovnání procenta lidí ovlivněných ČSSD a ODS, někde samozřejmě plus a někde minus. Ve zdravotnictví a sociálních službách je mírná převaha voličů ČSSD, ve školství je to zhruba na stejné úrovni. A to je velice výrazný sociální posun a naprosto přesně souhlasí s objektivním relativním poklesem těchto skupin. Znovu opakuji, že zde existují reálné procesy, které jsou vysvětlitelné a navíc byly předem předvídatelné a právě teď se odehrály.

Matějů: Moje odpověď Pavlu Machoninovi. V roce 1992 dělníci volili sociální demokracii ze 7 %, dnes z 35 %. Posun je sedminásobný (!). Živnostníci volili ČSSD v roce 1992 ze 2 %, dnes z 18 %, koeficient nárůstu je 9, tedy vyšší než u dělníků. A teď se podívejme na skupinu, která je z tohoto hlediska nejzajímavější, a to jsou odborníci: (v naší klasifikaci „vyšší nemanuální“): v minulých volbách dali svůj hlas ČSSD ze 7 % a dnes z 25 %, tzn. koeficient nárůstu je o něco vyšší než 3. Z toho nemohu učinit jiný závěr, než že dělníci a živnostníci se posunuli směrem k sociální demokracii stejně intenzivně, dokonce živnostníci intenzivněji. Zdůrazňuji, že se jedná o vyjádření tendence. A o tu jde, ta je zajímavá.

Machonin: Já mám čísla úplně jiná.

Matějů: To mě nepřekvapuje.

Havelka: Jsem pro, aby se získaná data proti sobě postavila. Ale teď nám jde o to nejdůležitější – o interpretace. Proč došlo k tomu, co se odehrálo?

Kabele: Já bych nevysvětloval dnešní situaci levice jen tím, že se výrazně vykrystalizovala. Také nabalovala nespokojené. Volič se chová racionálně, jestliže reaguje na veškeré politické působení, jemuž je vystaven. Politická strana v kampani dělá dvě věci: něco nabízí a zároveň říká: „byli byste bláhoví, kdybyste věřili nabídkám druhých stran, vedou vás do slepé uličky“. ČSSD především úspěšně přesvědčovala voliče o tom, že nestojí za to být loajální vůči pravici a hlavně ODS. ČSSD měla v tomto ohledu velmi silnou a dobře promyšlenou kampaň. Chtě nechtě ji podpořily i KDU-ČSL a ODA, když vystupovaly proti aroganci ODS, a společně ji nařkly, že neplní volební program. Dnešní povolební politická situace proto zrcadlí podstatnou měrou i to, že ČSSD měla úspěšnou volební kampaň.

Havelka: Tuto manipulativní sílu voleb bych já osobně nepřeceňoval. Do jaké míry to souvisí s reálnou životní, respektive sociální zkušeností?

Kabele: Samozřejmě, že volební kampaň navazuje na nějaké zájmy voličů, ale také účelově tematizuje a popřípadě i posiluje jejich obavy a úzkosti. Takové tvořivé odkazování svazuje těsně kampaň s pulsem života společnosti.

Krivý: Ak sa tým naznačuje slabá volebná kampaň ODS a straty ODS po útokoch iných strán, neznie mi to dostatočne presvedčivo. Pozerám na predvolebné preferencie ODS: v máji 1995 26 %, v máji 1996 24 %, volebný výsledok 30 %. Nie som si istý, či to svedčí o slabej kampani a masívnych stratách po útokoch.

Kabele: Kampaň není jen otázkou posledních čtrnácti dní před volbami, ale jedná se o dlouhodobé působení, zhruba tak rok. Nesmíme také zapomínat, když hodnotíme volební výsledky, že česká společnost se odpoutala ode dna a nejméně dva roky zjevně bohatla.

Havelka: Tím chcete naznačit, že při dobré kampani a při dobré organizaci může získat 100 %?

Kabele: Ne, tak jsem to rozhodně nemyslel. Jen upozorňuji na to, že strana může něco nabízet a může taky napadat druhou stranu. Přitom se snaží intenzivně působit jen na určitý z jejího hlediska nadějný segment společnosti.

Havelka: Ale to dělají všechny strany.

Musil: Mohu-li, rád bych shrnul svůj pohled. Za prvé: došlo k jasnější krystalizaci nové sociální struktury a její reflexi společností samou. Za druhé, a to s tím souvisí, sociální náklady na transformaci se jeví lidem proti jejich očekávání příliš velké, nepředvídatelně velké. Psychologická zátěž spojená se všemi přeměnami se jim zdá rovněž velká, nazývám to únavou z transformace. Za třetí – problémy v řadě konkrétních životních oblastí, přičemž se to každé složky společnosti týká více nebo méně, počínaje bydlením a konče problémy v soudnictví. Čtvrtý okruh může působit až žurnalisticky, ale nepodceňujme ho: množství afér a jejich bagatelizace, spojená s neschopností policie. Myslím si, že je největší chybou, že se tato problematika nebere mocí, která je za ni zodpovědná, příliš vážně. Právě to lidi strašně zlobí. Nemá to příliš co dělat se strukturálním pohledem, ale jsou to faktory, které byly vládou hrubě podceněny. A nakonec větší část obyvatel akceptovala hospodářskou proměnu, ale nebyla a není spokojená s povahou fungování moci, státu, úřadů a se sociální politikou a formou jejího vytváření. Reagovala v podstatě na jakési oficiální „darwinistické“ pojetí společnosti. Když se zpočátku objevovaly statistiky o kriminalitě, čeští politici říkali, to je normální – a právě toto je příklad hrubé chyby. Sociální demokraté tento konglomerát nespokojenosti vystihli a vsadili na kartu boje proti existující povaze státu a proti lhostejnosti moci vůči denním starostem širokých vrstev. V podstatě výsledek voleb navodil starou otázku vztahu svobody a zákona, volnosti a odpovědnosti. Zdá se mi, že nyní pravice tuto situaci pochopila a začíná používat zcela nekonzistentního jazyka, jiného, než který užívala na začátku transformace: vyzývá k posílení právního státu, dokonce hovoří o sociálním soucitu a o podpoře etiky podnikání. Koalice vnitřně očekávala vítězství, protože ekonomické makroukazatele byly na jaře 1996 velice příznivé, a to je právě důkaz určité deformace obrazu stavu země, neboť těmto lidem se nedostávalo jemnějšího sociologického chápání, což padá hlavně na hlavu ODS. Zdá se, že jde o hlubší deformaci pohledu na to, v jakém stavu jsou soudobé moderní společnosti obecně.

Machonin: Myslím si, že v prvním období kolem roku 1992 lidé reagovali na minulost zděděnou z komunistické společnosti, připojili se k proudu jejího kritického hodnocení a poskytli podporu nadějným institucionálním přeměnám, které se týkaly převážně nové distribuce moci, ale také distribuce bohatství. Po čtyřech letech lidé reagují také na minulost, ale na tu novou minulost, čítající čtyři roky. Na právní a sociokulturní fungování těchto nových institucí, na to, jak se v praxi osvědčila privatizace, jak funguje pluralitní demokracie atd. Co se mi zdá velice důležité, jsou dva typy reakcí: jeden typ je nostalgická reakce vůči komunismu (všichni jsme měli stejné žaludky, bývalo lépe, byla pevná distribuční síť atd.). Podle mne to není reakce historicky zdůvodnitelná, ale psychologicky přirozená. Jde zkrátka o dědictví komunismu v hlavách lidí. Druhý typ reakcí je závažnější. Lidé přišli na to, že institucionální přeměny bohatství a moci nebyly zcela v pořádku, ale také se ukázaly být nedostatečně funkční. Shrnu bych to všechno pod jedno heslo: lidé reagují masově na odchylky od meritokratického principu. Za prvé, na podvody a krádeže a nemorálnosti všeho druhu, kterými lidé bohatnou a získávají moc, ať už je to proto, že bývali dříve v nomenklatuře, anebo proto, že patří k těm druhým, „šikovnějším“. Za druhé, reagují na to, že je ohrožena jejich bezpečnost. Za třetí, na nedocenění kvalifikované práce, to je přímo obrovská vlna. A za čtvrté, na zaostávání reálné modernizace společnosti – to je nový typ problematiky, který se otvírá do budoucnosti. Problém bude v tom, kdo dokáže lépe toto vše řešit. Dnes bych si netroufl říci, zda to bude levice či pravice. Půjde o proces třibení, vydělování nových lidí, kteří budou schopni tyto problémy lépe řešit, než ti, kteří dělali sametovou revoluci, a také lépe než ti v druhé vlně po uchopení moci v roce 1992.

Illner: Nemyslím si, že společnost byla přesycena jednou koalicí, jedním profilem politiky.

Havelka: Takovéto přesycení trvá déle než jedno volební období.

Brokl: Děje se to až v rozmezí 15 let.

Illner: Jako jeden z hlavních faktorů bych viděl globální faktor času. Tedy času samotného o sobě, přinášejícího změnu, dynamiku. Jde tedy o metapohled. Důležité pro pochopení současnosti je uvědomit si, že vyhlásil étos změny roku 1989, určitá idealistická, integrativní, komunitární atmosféra té doby, která umožnila opomíjet po jistou dobu hlediska bezprostředně související se socioekonomickými zájmy. Touto atmosférou byly zcela zřetelně neseny volby 1990. Budu-li to formulovat abstraktněji, uplatňují se v polistopadovém vývoji tři druhy kauzality. Za prvé, kauzalita odchodu od komunismu. Ta postupně vyhasla a nastoupila kauzalita jiná, která už souvisí se systémovou změnou společnosti. Současně, jak se společnost vzdaluje od komunistické zkušenosti, zpětně si ji idealizuje a tato idealizovaná reminiscence se začíná uplatňovat i při hodnocení současnosti. Systémová změna, která znamená přechod ke společnosti kapitalistického typu, s sebou přináší diferenciační procesy, vytváření sociálních tříd, které tu dosud nebyly, a sociální nerovnosti. Vývoj se neodehrává, a ani nemůže odehrávat v souladu s ideologií meritokratismu, protože řada nerovností je v kapitalistické tržní společnosti založena na nemeritokratické distribuci sociálně ekonomického statusu, například cestou restitucí, privatizací a dědictví. Na to může společnost reagovat nepříznivě, může to vést k polarizaci politických preferencí, jde ale o nezbytný důsledek prokapitalistické transformace. A nakonec jde o faktory spojené s technikou moci, se zvládnutím této techniky politickou elitou a zde přichází v úvahu vše, co už tu bylo řečeno. Nezvládnutí této techniky zesiluje rozpory objektivního rázu.

Krivý: Myslím, že vo všeobecnosti bolo zrejmé, že raz musí prísť k vyčerpaniu „protransformačného étosu“. Z vašich výskumov bolo cítiť, že protransformačné orientácie českého obyvateľstva boli sčasti nadsadené; boli nadsadené o tú časť, kde sa opierali menej o bezprostredné individuálne záujmy i príslušné hodnotové orientácie a väčšmi o vôľu ľudí podporiť systémovú zmenu. Práve preto, že tieto voľby už neboli o nijakej „veľkej a osudovej otázke“, ale „iba“ o normálnych skupinových záujmoch, časť nadsadených orientácií povolila. Prejavilo sa to aj tým, že podľa predvolebných výskumov STEM-u 80 % voličov ČSSD zastávalo názor, že doterajší priebeh ekonomickej reformy nebol dobrý a prijateľný. ODS so svojimi prívržencami bola zasa charakterizovaná ako strana úspešných ľudí a táto charakteristika spolu s volebným výsledkom ODS signalizuje, že podiel „winners“ nie je v Českej republike tak malý ako v Poľsku a Maďarsku, ale ani nie tak veľký ako vo väčšine západoeurópskych spoločností.

Kabele: Myslím si, že úspechy koalície byli pomerné veľké a její zklamání je oprávnené: nepodařilo se jí obnovit minulý volební triumf. Domnívám se, že toto „selhání“ bylo mimo jiné způsobeno také nešťastným vedením kampaně celé pravice. Věčně se dohadující koalice nenabízela jasnou vizi budoucnosti a nesplnila svůj volební program, zvláště co se týká regionálního dělení. Tomu odpovídala volební situace na Moravě, která se celkově přiklonila k sociální demokracii. Atmosféra ve společnosti je nyní ovšem také viditelně nakloněna ke změně. Část veřejnosti nabyla dojmu, že pravice již vládla dostatečně dlouhou dobu. Zdá se, že spolu s posílením pravolevého spektra postupně sílí také středová skupina voličů, kteří poměrně citlivě reagují na postupy vlády i volební kampaně politických stran tím, že přesouvají své preference. Takový vývoj by byl nadějný, protože demokracie potřebuje střídání vlád.

Matějů: Volby o minulosti se letos staly volbami o budoucnosti se vším, co k tomu patří včetně sociálních faktorů. Stalo se to proto, že evidentně došlo k racionalizaci modelu volebního chování, v souvislosti se čtyřmi procesy: (1) v rámci objektivní sociální diferenciace se zpevnila konzistence, tudíž logicky narostly nerovnosti. (2) Zpevnila se vazba mezi objektivní pozicí a její subjektivní percepcí, což muselo nutně vyvolat zpevnění sociální pozice a to se projevilo ve volebním chování. (3) Došlo k výraznému posunu, pokud jde o konzistenci postojů v rámci postojů samotných, tzn. vyjasnily se postoje. To je to, co bych nazval racionalizací volebního chování. (4) A co se týká chyb politiků. Velkou chybou na pravici byla neschopnost či neochota, já bych řekl, že spíš neochota, využít politických symbolů protivníka ve svůj vlastní prospěch. A dám vám příklad: kdo sleduje politický boj mezi R. Dolem a B. Clintonem, vidí, že jedním z nejmistrovštějších politických kousků Billa Clintona bylo, jak hned na počátku sebral všechny důležité symboly, které Bob Dole dal na stůl, a využil je ve svůj vlastní prospěch. Naši pravicoví politici v této schopnosti podle mého soudu selhali.

Vlachová: Tyto volby ukázaly, proč jsou koalice problematické. Jednak proto, že tady probíhá politický boj mezi levicí a pravíci a zároveň mezi stranami v koalici. A právě tímto bojem se koalice vyčerpává, a tím si především ODA uškodila nejvíce, a poškodila i celou koalici. Když jsme analyzovali politická hesla stran, došli jsme k závěru, že říkají velice málo o politice jednotlivých stran, nedávají jasné řešení (např. problém kriminality, rodiny apod.) a nutí lidi reagovat pouze na heslo. I když jsou hesla společná celému politickému spektru, ten kdo uchopí ta neúspěšnější témata, ten má šanci vítězit.

Havelka: Myslíte si, že je možné formulovat limity obecných možností strany? Není to tak, že 30 % je maximum toho, co mohou získat, jak pro ODS, tak ČSSD. Těch třicet procent mezi tím bude nakonec rozhodovat.

Musil: Ovšem limity jednotlivých stran jsou velmi proměnlivé, např. v Maďarsku je také poměrný volební systém a vítězství levice bylo nesrovnatelně větší, ale to souvisí s objektivní situací Maďarska, s očekáváními obyvatelstva. Maďaři předpokládali, že oni budou ti, kterým se nejlíp podaří transformace a oni jsou ti, kteří jí dělají za největších obětí. Tudíž to, že se tam levice dostala k moci, je důsledkem objektivní situace se všemi potížemi. Já se totiž stále bráním přílišnému subjektivizování, jak to dělá Jiří Kabele. Jako sociolog bych nepřetržitě kladl otázku, co se děje ve společnosti, zatímco psycholog se ptá, co se děje s člověkem.

Kabele: Já neříkám, že ve volební kampani se hraje o 100 % voličů. Je jasné, že strany mají ve svých elektorátech relativně stabilní jádra. Kampaně možná nic nemění na preferencích většiny lidí. Stačí však když existuje 20 až 30 procent hlasů, o které se v kampani hraje. Ty totiž rozhodují o tom, jak volby dopadnou.

Musil: Opět se vrátím k Maďarsku. Maďarsko dopadlo tak, jak dopadlo pravděpodobně proto, že vnitřní předpoklady proměny maďarské společnosti na jedné straně a reálný průběh transformace nedopadly dobře, lidé zchudli.

Matějů: K tomu bych řekl, že Szélényi uvádí, že tato situace je právě důvodem, proč Maďaři nešli volit a tím pádem rozhodli o vítězství levice nevoliči. Na Maďarsku jsme se mohli přesvědčit, že apatie a z ní plynoucí role nevoličů může být klíčová.

Brokl: V literatuře týkající se voleb jsou teorie, jak jednotlivé strany i v zaběhnutém systému si vzájemně ubírají politický prostor a jak se limitují. V ČSR za první republiky měly jednotlivé strany tak kolem 10 %. Získat 30 % hlasů v poměrném režimu je maximum.

Havelka: Já jsem zažíval letošní volby v Německu, a tak jsem měl možnost číst komentáře v německém tisku. Zde vesměs bylo řečeno, že těmito volbami se Česká republika přibližuje k Západu a jedním z důkazů je segmentace základních volebních pozic: pravice-levice a schopnost středu vytvářet koalici. Pro ně je tato situace srozumitelná, zatímco „nerozumějí“ tomu, co se odehrálo v Polsku a Maďarsku.

Kabele: Ve volbách se hraje zejména o „nevoliče“ a o „nerozhodnuté“, ale také se v nich – v jiné poloze – hraje o to, co je nadějná cesta rozvoje společnosti a jak se společnost na ni může dostat.

Illner: Prvek, který se snaží ODS nově zdůrazňovat, tj. řád a pořádek, je velmi významný a významně ovlivňuje politické postoje. Veřejnost připouští velký majetek i privatizaci, ale jakýkoliv pocit, že se majetek nabývá nelegitimní cestou, že jsou v privatizaci nezákonnosti, působí velmi demotivačně. A potom veškerá kriminalita, na kterou je veřejnost zřetelně citlivá, se obrací proti koalici. Kriminalita, pocit ohrožení, jsou uváděny na prvních místech v pořadí pocíťovaných problémů.

Havelka: Z politologického hlediska je důležité, když se strana, rozuměj ODS, přestává identifikovat s režimem, strukturuje se kolem konkrétních zájmů a začíná rozlišovat mezi legalitou a legitimitnou. Před volbami se zdálo, že politický systém a strana jsou něco identického. Když se začne rekurovat k obecnému řádu a pořádku, tak se politický subjekt dostává do pozice pouhého spoluuskutečňovatele celospolečenských principů a zájmů, což je jistý posun.

Illner: K regionálnímu pohledu bych ještě poznamenal: to, co nám schází, je podrobnější analýza volebních výsledků na jemnější rozlišovací úrovni než jsou kraje, to znamená na úrovni okresů, mikroregionů nebo obcí. Víme, že republikovému průměru se výrazněji vymykají kromě Prahy, která je zvláštním případem, kraje Severočeský, Severomoravský a Jihomoravský. Schází ale sociologické vysvětlení těchto odchylek, objasnění, proč v těchto regionech ODS tak výrazně neuspěla. Na jižní Moravě byl její neúspěch nejvýraznější. Porovnání uvedených tří krajů ukazuje na různé možné důvody. Zatímco na severní Moravě slavila výrazný volební úspěch ČSSD (tedy ve srovnání s celostátními výsledky), v severních Čechách to byly extrémní strany – komunisti a hlavně republikáni. Pokud jde o severní Čechy, bylo by to možné vysvětlit nižší stabilitou a nižší sociální integrací severočeského obyvatelstva, jeho nižší vzdělanostní úrovní, nejistotou spojenou s dosti rozsáhlou restrukturalizací průmyslu a také koncentrací problémové romské menšiny v severních Čechách. Severní Morava čelí obdobné ekonomické restrukturalizaci, má obdobně průmyslový a dělnický profil obyvatelstva, které je tam ale vzdělanější a kvalifikovanější a je už také více stabilizované. Tím bych vysvětloval, že ve volbách se severní Morava více než severní Čechy chovala jako klasický dělnický region, totiž preferovala sociální demokracii. Komunisti ani republikáni tu nijak zvlášť silní nejsou. Pokud jde o jižní Moravu, je pro ni charakteristická výrazně vyšší podpora KDU-ČSL. To se dá spojit s jistým odporem k liberálním hodnotám v tradičně katolickém a na poměry ČR relativně rurálním regionu.

Krivý: ČSSD ako neradikálna ľavica má poslanie, aby kultivovala sociálne protesty, aby umierňovala ľavicové postoje a oslabovala radikálnu ľavicu. I keď to nie je strana postkomunistická, iste to nie je jednoduché: vo vašich predvolebných výskumoch som našiel zistenie, že štvrtina potencionálnych voličov ČSSD má orientáciu, ktorú možno charakterizovať ako komunistickú. Všimol som si, že v porovnaní s voľbami 1992 v niektorých regiónoch sa podarilo ČSSD odobrať hlasy radikálnym stranám (severná Morava a Sliezsko), naopak, v severočeskom regióne získala ČSSD veľmi silné pozície popri zachovaných silných pozíciách radikálnych strán.

Pozerám sa s týmto zreteľom na slovenskú skutočnosť a vidím dôležité rozdiely. Postkomunistická Strana demokratickej ľavice sa v období medzi voľbami 1992 a predčasnými voľbami 1994 významne modernizovala. V koalícii so sociálnou demokraciou a ďalšími umiernenými stranami potom utrpela ťažké straty, ktoré dosahovali podobu priam katastrofy v jej tradičných baštách na východnom Slovensku. Keď sa potom pozrieme, ktoré iné strany profitovali z týchto ťažkých strát na východnom Slovensku, vidíme, že to bolo HZDS, ultraľavicové Združenie robotníkov Slovenska a KSS. V procese modernizácie tak SDL stratila rad prívržencov, ktorí sa obrátili na extrémnejšie ľavicové strany a na populistické hnutie – neskorší vývoj posledného tu teraz netreba rozoberať.

Pri regionálnom pohľade by sa dalo ešte uvažovať o elektorátne osobitnom profile metropol a o ich vplyve na celkové výsledky. Osobitný profil platí v prípade tak Budapešti, ako aj Prahy, ale tiež Bratislavy – vždy v rámci svojej krajiny. Potom napr. celková politická kultúra populácie Maďarska a Slovenska nie je veľmi rozdielna, rozdielna je však miestna váha Budapešti a Bratislavy. Väčšia váha Budapešti v maďarskej spoločnosti je daná podielom obyvateľstva, ale tiež omnoho produktívnejším generovaním rozhladených a neprovinčných elit. Myslím, že v tomto zmysle sa potvrdila taktiež veľká váha Prahy a jej „pôsobiaca sila“ je bližšia skôr pôsobiacej sile Budapešti v Maďarsku, než Bratislavy v rámci Slovenska.

Brokl: Myslíte, že lze srovnávat Budapešť a Prahu? Myslím, že ne, Budapešť je samorekrutační. V Praze je nízká míra nezaměstnanosti a to je jiná pozice.

Machonin: Praha se vyznačuje nebývalou koncentrací statusově vyšších skupin a mobilitních vzestupů.

Havelka: Nyní bych vás na závěr vyzval k prezentaci názoru, co dané skutečnosti přináší oboru, tedy sociologii vůbec.

Matějů: Měli bychom rozlišit, co je úlohou politologů a co sociologie, neboť používáme jiné úhly pohledu. Co dlužíme svému oboru, a to je patrné na naší zatím chabé snaze vysvětlit, co se stalo ve volbách 1996, je jak naše teoretická, tak výrazně metodologická nepřipravenost analyzovat volební chování.

Machonin: To, co říká Petr Matějů, se netýká jenom sociologie volebního chování. Výsledky voleb je třeba chápat jako svéráznou empirickou sondu do reality, která svým způsobem nevratně, protože působí na mocensko-institucionální změny, zafixovala stav sociální skutečnosti v této zemi. Podle mého názoru je třeba vzít výsledky voleb velice vážně jako verifikaci, popřípadě falzifikaci našeho dosavadního zkoumání české společnosti v průběhu transformace. Jsem pevně přesvědčen, že když to uděláme, zjistíme, že mnozí sociologové byli výsledky voleb překvapeni především proto, že jejich předchozí úvahy byly chybné. Vraťme se k našim představám o transformaci a ověřujme si pomocí voleb, a samozřejmě i dalšího chování obyvatelstva, co se reálně stalo. Na druhé straně tím, že se vytváří relativní rovnováha politických sil, vyvine se větší pozornost strukturační zájmů, větší ohleduplnost vůči celé sociální struktuře, smysl pro nezbytnost vyjednávání, nezbytnost hledání složitých kompromisních řešení, aby tato patová situace vůbec někdy vedla. A v této situaci by bylo třeba, aby sociologové začali fungovat méně jako ideologové, ale více jako analytici situace (a nikoliv jako pouzí sběratelé dat). Ale také jako konzultanti při hledání řešení možných budoucností. Domnívám se, že právě teď nastala vhodná doba; v minulosti to nebylo možné, protože nikdo z odpovědných nechtěl slyšet to, co jsme k problému říkali.

Musil: Volby jsou jednou z důležitých událostí v transformačním procesu, je nutné je použít jako zdroj informací. Obecnou otázkou do našich řad je, do jaké míry se lidé chovali racionálně, to jest s vědomím toho, že svým volebním chováním reagují na své skutečné objektivní postavení a jak to interpretují a co s tím dělají, a nebo skutečně převažuje subjektivní složka, o které mluvil Jiří Kabele? Je to otázka giddensovská, do jaké míry jsou struktury výrazem našeho chování a do jaké míry jsme produktem těch struktur.

Hodnotím-li volby, myslím, že výsledek je velice pozitivní, přispívá ke korekci jednostrannosti. Koncepce realizovaná do voleb byla, zdvořile řečeno, mírně jednostranná, a to se především týkalo povahy státu, způsobu moci a povahy společnosti. Jsem přesvědčen, že nedojde ke zvratu v základních směrech politiky. Musím trochu oponovat kolegovi Krivému, neboť tyto volby byly o důležité věci: nyní se týkaly zcela konkrétních věcí denního života lidí. Volby byly o sociální politice, nebyly o širokém rámci. Nyní nastává standardní politický boj, jaký například známe ve Velké Británii. Volby byly o důležité otázce, která vede k teorii sociologické: kolik se unese odstraněním redistribuce, kolik unese společnost, aby dokázala fungovat jako celek, kolik kdo unese zátěže, kolik míry nerovnosti česká společnost snese, a také obráceně, kolik redistribuce unese ekonomie. Sociologie má povinnost najít míru oné zátěže jednotlivých sociálních

systémů. Předvolební garnitura udělala chybu v tom, že věřila, že automaticky, když dosáhne ekonomické prosperity, zároveň udrží legitimaci zespoďu.

Illner: Dlouhodobě by nás mělo zajímat sociální zázemí volebního chování a politických preferencí. Neměli bychom ale sledovat jen jejich distribuci, ale také jejich genezi. Volební chování nemusí být determinováno jen strukturně, může být určováno i kulturními vlivy. Kdybych to chtěl znázornit modelově, půjde vždy o vztahy mezi vlastním sociálním postavením voličů, reflexí tohoto postavení, politickým chováním voličů a chováním politických stran jako subjektů, které se snaží hlasy voličů získat. Toto jsou faktory, které mají vliv na konečný výsledek. Důležité je zabývat se i přenosem volebního chování v historickém čase. Ukazuje se, že v dlouhodobém pohledu se v některých regionech určité politické orientace a z nich plynoucí politické preference reprodukuji. A to zatím neumíme dobře vysvětlit. Snad je to zprostředkováno socializací uvnitř rodin či nějak podobně. Dále by sociologie měla monitorovat rizika plynoucí ze vzniku dlouhodobě krizových a sociálně problémových regionů, které se mohou stávat jakýmsi neléčeným bolákem na těle společnosti, jejíž situace může v průměru vypadat docela dobře. Zatím se zdá, že trvale jsou takovým regionem severní Čechy, ale jsou i další menší oblasti. Riziko je i v tom, když některý region začne být politicky příliš homogenní. Tyto volby také připomněly nutnost regionální politiky, kterou minulá vláda nepovažovala za důležitou.

Krivý: Rozhodujícím sa mi zdá byť, že Česká republika sa približuje k západným štandardom, pravda, vrátane „nerestí proporcnej demokracie“ (Bělohřadský). V súvislosti s kognitívnou mobilizáciou i programovou kryštalizáciou strán je tu narastajúca schopnosť uvedomovať si svoje záujmy a volebne sa podľa nich orientovať. Riziko patového zablokovania na politickej scéne existuje a skúškou bude manévrovací schopnosť vyhnúť sa patu, ako aj reagovanie spoločnosti na prípadný pat. Myslím, že je dôležité, aké spoločenské interpretácie toho, čo sa udialo, prevládnu: kým sa hrá podľa pravidiel, nie je strašný nijaký výsledok s výnimkou toho, ktorý ohrozuje samotné pravidlá. Niektoré reakcie novinárov tesne po českých voľbách boli menej vecné a emocionálne prehnané. Miera konsolidácie demokratických inštitúcií je značná. Viem, že tých, ktorí sú u vás silne znepokojení povolebnou situáciou, neuspokojím vyhlásením, že naše riziká vám nehrozia: naše ohrozenia nie sú vašimi merítkami. V tomto smere leží aj najväčšie vzdialenie sa našich spoločností.

V reakcii na Jiřího Musila hovorím, že tieto voľby neboli o „veľkej otázke“ v tom zmysle, ako boli tie v roku 1990 o odchode od komunizmu a v roku 1992 o ekonomickej reforme a podobe štátu. Vtedy išlo o dahrendorfovskú „zásadnú voľbu“. Tentokrát išlo predovšetkým o skupinové záujmy, o štýl politiky, o smerovanie politiky v desiatkach dôležitých otázok v rámci už prijatého zásadného smerovania.

Pôsobenie historických vzorcov v elektorátnom správaní je jednou z tém, ktoré stoja pred nami; v Českej republike existujú k tomu štúdie T. Kosteckého a P. Jehličku a ja som zvedavý na čerstvé analýzy takýchto kontinuit (a diskontinuit).

Úplne na záver by som rád doporučil využívať pre analytické účely popri výberových zisťovaniach tiež úplné volebné štatistiky za obce a okresy v spojení s prístupnými inými štatistickými ukazovateľmi na týchto úrovniach.

Kabele: Pro sociologii jsou volby příležitostí, aby studovala společnost. Volby se budou stále opakovat a data se budou množit. Už je tady také socioložka, Klára Vlachová, která se chopila této výzvy a zaručuje vysokou kvalitu zpracování dat. Kladu si otázku, pojmem-li volby jako jakousi politickou hru, soutěž, musíme přistoupit na to, že kromě

voličů, kteří kalkulují, jsou na druhém konci politické strany, které se pokoušejí získat voliče. Na obou stranách probíhá vysoká racionalizace a hraje se o to, jak interpretovat a pojednat srovnatelné výhledy politických stran při stávající situaci, v níž probíhá transformace sociální struktury. Tato politická soutěž je součástí reality, a nejtěžší je v této soutěži definovat, co je obecné blaho. A právě to významně souvisí s problémem redistribuce, jak uvádí Jiří Musil.

Havelka: Děkuji vám za prezentaci vašich názorů.

Písemnou podobu diskuse s autory zpracovala Jitka Stehliková